

LUNDS
UNIVERSITET

Enheten för medier, kommunikation och journalistik

Pressvetenskap, kandidatkurs

Handledare: Patrik Lundell

Examinationsdatum: 2010-01-14

Hans Pålsson

PRVK01

Mediehändelsen Berlinmurens fall: om hur väst erövrade öst

Innehåll

Inledning.....	3
Frågeställning och syfte	3
Metod	4
En kort östtysk historik	4
Definition av termen Berlinmurens fall	7
Dayan och Katz mediehändelser	8
Couldry: mediernas ritualer.....	12
Duffield om nyhetsmediernas rapportering kring Berlinmurens fall	13
Manghani: Bilden av Berlinmuren (och dess fall) som symbol.....	15
Analys: Berlinmuren – en mediehändelse.....	17
Om hur Väst erövrade Öst.....	21
Avslutande diskussion.....	24
Litteratur.....	26

Inledning

Om inte Günter Schabowski hade varit lite för snabb med att läsa upp pressmeddelandet om ändrade villkor för utresor, som han hade fått precis före presskonferensen på kvällen den 9 november 1989, hade då Berlinmuren fortfarande stått kvar? Hade Östtyskland fortfarande varit en egen nation? Det kan vi inte veta. Det kanske kan anses vara naivt att tro att ett uttalande i tv skulle ha en så stor betydelse, men så heter det också *droppen som får bägaren att rinna över*. Blott timmar efter det att en småleende Schabowski, det styrande SED-partiets pressansvarige, svarat på frågan om vad beslutet betyder för Murens vara eller icke vara, är gränspassagerna mellan Öst- och Västtyskland öppna för alla – något som ingen vid den tidpunkten ens hade kunnat gissa.¹

I nyhetsmedierna framställs Berlinmurens fall som en central händelse i det kalla krigets slut. Muren föll, eller öppnades, den 9 november 1989. Och visst var Västberlin inneslutet av en mur, men det var inte bara denna mur som rämnade. Längs hela den innertyska gränsen patrullerade vakter längs en mur. Om denna talas det sällan. Det var inte ens i Berlin som det hela började, det skulle man kunna säga att det gjorde i Leipzig. I jämförelse ägnas demokratiseringsprocessen i Polen väldigt lite uppmärksamhet, likaså är det, utanför Tyskland, få som uppmärksammar dagen då Tyskland enades igen, vilket för övrigt skedde den 3 oktober 1990, mindre än ett år senare. Murens öppnande var odiskutabelt en väldigt viktig händelse, men ändå bara en del i en lång process. Men i nyhetsmedierna *föll* Berlinmuren, och Östtyskland med den. Att göra en mediehändelse av detta är till viss del att reducera en lång historisk process, och bortse från många enskilda händelser som var för sig bidrog till det östtyska folkets frigörelse.

Frågeställning och syfte

Denna text handlar om hur öppnandet av den östtyska gränsen skildrades i nyhetsmedier. Syftet är att utröna om litteraturens definition av en mediehändelse är applicerbar på hur händelserna i Östtyskland den 9 november 1989, samt tiden däromkring, skildrades i nyhetsmedierna dagspress, tv och radio. Om ”Berlinmurens fall” är en mediehändelse, vilka frågor kan man då ställa kring massmediernas roll i historieskrivningen – är skildringen korrekt, vilken är den historiska bilden av händelsen, skapas historia i det ögonblick som en händelse äger rum?

¹ Lennart Hellström, *När DDR och BRD blev Tyskland*, Santérus: Stockholm, 2007, 100.

Metod

För att kunna göra en definition enligt frågeställningen ovan så behövs ett underlag om hur olika nyhetsmedier agerade när Berlinmuren föll. Lee Duffield har sammanställt ett sådant underlag i sin avhandling *Berlin Wall in the News: Mass Media and the Fall of the Eastern Bloc in Europe, 1989*,² där han har för avsikt att skildra hur nyhetsmedierna rapporterade det, enligt författaren, stundtals förvirrade händelseförloppet kring Berlinmurens fall 1989.

Duffield återberättar historien kring murens fall utifrån nyhetsmediernas och journalisten/reporterns perspektiv. Ur detta material hämtas exempel till de olika kriterier som Dayan och Katz ställer för att något ska vara en mediehändelse. Även material från de svenska dagstidningarna Dagens Nyheter och Arbetet används i analysen. Om det kan framstå som tveksamt att händelsen var en mediehändelse, så visar Sunil Manghani att de bilder som representerar Berlinmurens fall starkt bidrar till att skapa en mediehändelse. Manghani visar på hur användandet av bilder, inte bara i efterhand utan även ”när det händer”, skapar vad han kallar omedelbar historia, *instant history*.³ Problematiken häri är att historien riskerar att skapas och tolkas utifrån de bilder och värderingar som visas i nyhetsmedierna. Nick Couldry intar en mer kritisk hållning till begreppet mediehändelse och visar på det felaktiga i påståendet om att det skulle finnas ett händelsernas centrum, från vilket nyhetsmedierna rapporterar.⁴ Denna uppsats är skriven i form av en jämförande litteraturstudie.

En kort östtysk historik

Öppnandet av de östtyska gränserna mot väst var en vändpunkt i landets historia, och den viktigaste händelsen i Tysklands återförening. Detta avsnitt ger en kort historik kring Östtyskland och Berlinmurens tillkomst, och en personförteckning över de som nämns vid namn i uppsatsen.

Efter krigsslutet 1945 delades Tyskland i fyra ockupationszoner, mellan USA, England, Sovjetunionen och Frankrike. Samma uppdelning skedde i huvudstaden Berlin, som befann sig mitt i Sovjetunionens zon. 1947 slogs de amerikanska och engelska zonerna samman.⁵ I juni 1948 infördes en gemensam valuta, D-marken, i de tre västzonerna, vilket ledde till att Sovjetunionen isolerade Västberlin, i hopp om att västmakterna skulle lämna sin del av

² Lee Duffield, *Berlin Wall in the News: Mass Media and the Fall of the Eastern Bloc in Europe, 1989*, Verlag Dr. Müller: Saarbrücken, 2009.

³ Sunil Manghani, *Image critique & the fall of the Berlin Wall*, Intellect: Bristol, 2008.

⁴ Nick Couldry, *Media rituals: a critical approach*, Routledge: London, 2003.

⁵ Hellström, 25.

staden. Detta kallades Berlinblockaden men planen misslyckades på grund av en luftbro med förnödenheter som höll Berlin levande.⁶ 1949 beslöt Sovjetunionen att deras bit av Tyskland fortsättningsvis skulle fungera som en självständig stat, och *Östtyskland* (Tyska Demokratiska Republiken, på tyska Deutsche Demokratische Republik, förkortad DDR) grundades. Det skedde inte genom en demokratisk process. Det regerande, enda, partiet var Socialistiska Enhetspartiet, SED. Det kom att ha blott tre ledare (generalsekreterare) genom åren – Walter Ulbricht, Erich Honecker och Egon Krenz. Med tiden utvecklade partiet/regimen en paranoia som manifesterades i en enorm kontrollapparat, säkerhetspolisen Stasi.⁷ Denna organisation bevakade landets egna medborgare med hjälp av, såsmåningom, 85000 anställda och 180000 inofficiella medarbetare.

Den 17 juni 1953 ägde ett uppror rum i flera större östtyska städer, bland annat i Östberlin, väl synligt för dem i Västberlin. Upproret berodde bland annat på ökade produktivitetskrav på en redan ansträngd befolkning, och den skillnad i samhällsstrukturen som den socialistiska staten innebar jämfört med tidigare samhällsskick – förstatligande av fabriker, jordbruk med mera.⁸ Upproret slogs brutalt ned av armé och polis, med hjälp av den sovjetiska ockupationsmakten. Dagen blev senare nationell helgdag i Västtyskland.⁹

1961 hade Östtyskland dränerats på så mycket kvalificerad arbetskraft och högutbildade medborgare, att SED beslöt att med en fysisk mur avgränsa Västberlin från Östberlin och Östtyskland. Västberlin var då en relativt lättillgänglig ö i Östtyskland från vilken östtyskarna kunde ta sig till Västtyskland. Den inntertyska gränsen var bevakad men överskridlig. Berlinmuren byggdes över en natt, mellan 12 och 13 augusti 1961. Till en början bestod muren av avspärningar i form av taggtrådsstängsel och hårt kontrollerade gränspassager, men arbetet med att förstärka denna påbörjades omedelbart. Kraftiga restriktioner i utresetillstånd över hela gränsen mot väst infördes, och även denna gräns spärrades av med en fysisk barriär och gränszon. Gränsmuren kallades av den östtyska statsmakten för den *antifascistiska skyddsvallen*. Berlinmuren var en viktig del av denna, då den var det enda som skyddade Östberlin och Östtyskland från den påstådda fascismen i Västberlin.

⁶ Hellström, 28.

⁷ Stasi var ett smeknamn för *Ministerium für Staatssicherheit*. Hellström, 53.

⁸ Christian F. Ostermann & Malcolm Byrne, red., *Uprising in East Germany, 1953: the Cold War, the German question, and the first major upheaval behind the Iron Curtain*, Central European University Press: Budapest, 2001, 1.

⁹ Friedrich Krotz, "Creating a national holiday: media events, symbolic capital and symbolic power", *Media events in a global age*, Nick Couldry, Andreas Hepp & Krotz, red., Routledge: London, 2010, 97.

Muren kom att stå i 28 år, och utvecklades ständigt. Den kom att bli en symbol för det kalla kriget mellan öst och väst. En avgörande faktor till dess fall var kanske inte muren själv, utan snarare just vad den symboliserade. Det var förbjudet för östtyskar att resa till västländerna (Hellström skriver *utomlands*), vilket ledde till åtskilliga ansökningar om utresetillstånd, samt flyktförsök. Att försöka passera gränsen otillåtet var förenat med livsfara, och 97 personer dödades när de försökte ta sig över muren i Berlin, ytterligare ett par hundra längs den innertyska gränsen.¹⁰ Av 18 miljoner medborgare hade bara 4 miljoner pass.¹¹ Det är inte så svårt att föreställa sig att invånarna i Östtyskland kände sig instängda. Västtyska radio- och tv-sändningar nådde större delen av landet och östtyskarna fick därigenom ta del av ett annat kultur- och nyhetsutbud än vad statskontrollerad östtysk radio och tv erbjöd. Som östtysk kunde man hoppas på att få spendera sin semester i Bulgarien eller Rumänien, men på tv såg man västtysk reklam för solsemester vid kusterna längs medelhavet.¹² 1988 hade en förändring i det kommunistiska Ungern inletts, bland annat hade man infört ett riktigt flerpartisystem. 1989 valde Ungerns regering att börja montera ned gränsskyddet mot Österrike. I och med detta öppnades en väg för östtyskar att ta sig till Västtyskland. Strömmen av östtyskar som begav sig mot friheten i väst var mycket stor, men anledningen till varför dessa människor valde att lämna hus och hem blundade SED för, åtminstone offentligt.

Valresultaten i lokala val 1989 hade officiellt gett SED 98.85% av rösterna, ett tydligt fall av valfusk.¹³ Samma år högtidlighölls 40-årsfirandet av Östtyskland som självständig stat. Sovjetunionens ledare Michail Gorbatjov, som under sin tid som president inlett ett större reformarbete i landet, var en av Erich Honeckers gäster vid festligheterna. Missnöjet med det östtyska ledarskapet tog sig nu uttryck i öppna demonstrationer, och till och med vid de statsanordnade paraderna framför Honecker och Gorbatjov hördes rop om ”Gorby, hjälp oss” från paraddeltagarna. Demonstrationer slogs ned av polisen, men ännu hade inte militär beordrats att skingra folkmassorna. Just så hade nämligen skett vid studentprotesterna på Himmelska Fridens Torg i Peking, Kina, den 3-4 juni, med över 600 demonstranter dödade som följd. Den östtyska ledningen hade via sina nyhetsförmedlare gett en form av godkännande av detta, vilket kunde tolkas som att liknande agerande skulle kunna väntas

¹⁰ Hellström, 254.

¹¹ Ibid., 71.

¹² David Childs, *The fall of the GDR: Germany's road to unity*, Longman: Harlow, 2001, 64.

¹³ Ibid., 66.

även i Östtyskland.¹⁴ Gorbatjov ska dock ha gjort det klart för Honecker, i samband med 40-årsjubileét, att Östtyskland inte skulle förvänta sig sådant stöd från den sovjetiska militärmakten.

Allteftersom protesterna tilltog och allt fler försökte lämna landet på laglig väg insåg det östtyska ledarskapet att förändring var nödvändig. Det fanns även en stor del av de oppositionella som inte försökte fly landet, utan istället ville styra sitt samhälle mot förändring till det bättre, med pressfrihet, resefrihet och större valmöjlighet. De reformvilliga medlemmarna i SED lyckades till slut få Erich Honecker att träda tillbaka till förmån för Egon Krenz, den 18 oktober 1989. Krenz var betydligt mer lyhörd för folkets vilja och anses vara den som förhindrade att en stor demonstration i Leipzig den 10 oktober slogs ned med våld.¹⁵

Den 9 november hölls den presskonferens som spelar en stor roll för mediehändelsen Berlinmurens fall. Tidigare under dagen hade nya lagar gällande utresa från Östtyskland tagits fram, vilka i stort sett skulle ge möjlighet till fria resor utanför landets gränser. Förhoppningen var att detta skulle stävja flyktingströmmen från landet.¹⁶ Krenz gav meddelande om detta till Günter Schabowski, SEDs pressansvarige, som skulle läsa upp meddelandet under kvällens ordinarie presskonferens. Det hela direktsändes i östtysk tv och internationell press var närvarande. Mot slutet av presskonferensen tar Schabowski fram meddelandet och läser upp det innantill. Det är oförberett, och orsakar förvirring då det tolkas som att de nya reglerna ger fria resor för alla östtyskar, även utan pass. En journalist ställer frågan om när dessa nya regler kommer att träda ikraft, på vilket svaret blir ”omedelbart, utan fördröjning”. Avsikten var dock att reglerna inte skulle börja gälla förrän nästa dag.¹⁷ Den östtyska befolkningen hörsammar detta och börjar samlas vid gränsövergångarna mellan öst och väst redan samma kväll. Vad som sedan skedde är, som det heter, historia.

Definition av termen Berlinmurens fall

Det vanliga inom nyhetsmedier är att man talar om Berlinmuren, när man avser muren både runt Västberlin samt avspärningarna och staketet längs den inntyska gränsen. I denna uppsats används termen Berlinmuren när just muren i Berlin avses, och i övrigt Muren, i förekommande fall, och då menas hela gränsavspärningen runt Östtyskland.

¹⁴ Childs, 67.

¹⁵ Ibid., 75.

¹⁶ Hellström, 100.

¹⁷ Ibid., 101.

Berlinmurens fall är det samlade namnet på mediehändelsen och den symbolik som massmedier ger gränsöppnandet i Östtyskland.

Dayan och Katz mediehändelser

Dayan och Katz teorier om mediehändelser, först publicerade i deras vid det här laget smått klassiska verk *Media Events: the live broadcasting of history*,¹⁸ definierar vad en mediehändelse innebär och ställer upp ett antal kriterier som de anser måste uppfyllas.¹⁹ Deras syn på vad en mediehändelse är skulle kunna kallas för en positiv syn, i den mening att mediehändelser ”inte nödvändigtvis är ett uttryck för ett kulturellt eller politiskt förfall”.²⁰ Detta i kontrast till Boorstins begrepp *pseudohändelser*,²¹ händelser som lyfts fram som betydelsefulla av massmedier. Ett exempel kan vara att en nyhetsändning kommer med ett saftigt avslöjande, vilket senare på kvällen tas upp i ett debattprogram – som av en händelse. Ett tidningsreportage kan vara ett utdrag ur en journalists kommande bok i ämnet. På så vis skapas händelser som är oäkta, eller icke-autentiska, men som ändå får uppmärksamhet i nyhetsmedier och därigenom allmänhetens uppmärksamhet. En mer positiv syn på mediehändelser, vilket Dayan och Katz ger, är att massmedier är en nödvändig del av händelsen, och hjälper till att föra ut händelsens budskap till fler än bara personerna i händelsens direkta närhet. Ståndpunkten i detta är att massmedierna enbart har en förmedlande roll, och påverkar inte händelsen i sig. Termen mediehändelse är relativt vanligt förekommande även i nyhetsmedierna själva, men då i avseende att en händelse på ett eller annat vis är iscensatt för att fungera i massmedial framställning, och därav är händelsen inte ”äkta” på samma sätt som andra händelser.²² ”Årets största mediehändelse” kallas till exempel det i Sverige stundande bröllopet mellan kronprinsessan Victoria och hennes gemål av Dagens Nyheters reporter.²³ Texten är inte på något vis nedvärderande om giftermålet eller ceremonierna kring bröllopet, men det framgår att nyhetsvärdet, i form av ”scoop”, är ganska litet. Stor täckning i tidningen lär det bli ändå.

¹⁸ Daniel Dayan & Elihu Katz, *Media events: the live broadcasting of history*, Harvard University Press: Cambridge, Mass., 1992.

¹⁹ Ibid., 4f.

²⁰ Klaus Bruhn Jensen, *Medier och samhälle: en introduktion*, Studentlitteratur: Lund, 2009, 29.

²¹ Couldry, 16.

²² Mattias Frihammar, ”The Royal Napkin. Sanctifying processes in the media landscape”, *Media and monarchy in Sweden*, Mats Jönsson & Patrik Lundell, red., Nordicom: Göteborg, 2009, 120.

²³ DN.se, 091128.

”Allting måste vara en händelse” skriver Tobias Ebbrecht i en artikel om hur tysk tv med hjälp av *docu-drama*, drama-spelfilm baserade på verkliga händelser, hjälper det tyska folket att hantera sitt bitvis mörka och problematiska förflutna. Genom sådana spelfilmer gör man historiska händelser till aktuella (medie)händelser – ”sändning av historia på tv innebär att man gör historia till en mediehändelse”.²⁴ Härtill kan man göra en dokumentärfilm mer *eventliknande* genom att till exempel uppmärksamma den genom diskussionsprogram, intervjuer med medverkande, artiklar i dagspressen. Massmediernas roll är att förmedla och betona vikten av hågkomst, när en historisk händelse görs aktuell, till exempel i samband med ett jubileum.²⁵ Begreppet mediehändelse kan alltså ta sig olika former, beroende på vem som använder det. Att en händelse konstrueras, eller lyfts fram av tidningar, radio och tv, kan ses som positivt eller negativt allt utifrån vem som analyserar begreppet.

Nedan följer en en sammanställning av Dayan och Katz kriterier. Senare i detta avsnitt ska det visas hur skeendet kring Berlinmurens fall kommer att stämma in med en mediehändelse per denna definition. En mediehändelse är inte en vanlig händelse, den är ett *avbrott* i vardagen (interruption) och inte något som är rutin i massmedieflödet (Dayan och Katz skriver om tv-sändningar). Avbrottet är *dominerande* (monopolistic), i den mening att flertalet tv-kanaler i ett land ägnar mycket uppmärksamhet åt händelsen. Händelsen äger rum samtidigt som den utspelar sig, den är *direktsänd* (live). Detta för med sig att händelsen dessutom är oförutsägbart, framförallt finns det en risk att något inte går som det ska. Händelsen *organiseras ’utanför’ massmedia* (organized outside the media): detta har två betydelser, dels att händelsen utspelar sig utanför studion, dels att händelsen inte arrangeras av något tv-bolag, dock utesluts inte att ett sådant är involverat i planeringen. Händelsen är *planerad i förväg* (preplanned), och meddelad till publik i förväg, om än så med kort varsel. Händelsen presenteras i sändningen med *vörndnad och beaktas som en högtid* (broadcast events are presented with reverence and ceremony). Med detta menar man att den journalist eller reporter som har talan under händelsen frångår sin vanliga kritiska hållning, och väljer istället att presentera händelsen med vörndnad, kanske till och med med underkastelse. Händelsen avser att skildra *försoning* (reconciliation) istället för konflikt. Häri skiljer sig händelsen från vad som under vanliga sändningar skildras, konflikter av olika slag, från debatt till krigsskådespel. Försoning kan visst ha med en konflikt att göra – det ena ger det andra, men

²⁴ Tobias Ebbrecht, “History, public memory and media event”, *Media History*, vol. 13, nr. 1 2007, 223 (samtliga översättningar är mina).

²⁵ *Ibid.*, 223.

det är i detta avseende inte stridigheterna som är huvudsaken. En viktig egenskap som Dayan och Katz tar upp i samband med begreppet försoning är att händelsen ska ha en historisk karaktär, det vill säga något som kommer att minnas för lång tid framöver, och/eller har en förändrande verkan på samhället i vilket den äger rum. Händelserna är av den karaktär att de *fångar uppmärksamheten hos en väldigt stor publik* (electrify very large audiences), i Dayan och Katz exempel av storleken hos en hel nation, eller flera, kanske till och med hela världen. Sändningar av det här slaget gör det möjligt för tittaren att uppleva en händelse som är värd att fira (celebrate), *vilket man gör genom att samlas framför tvn*. Tillsammans med ett sådant beteende kommer att *händelsen har en enande förmåga* (integrative) på tittarna, eller i förlängningen *folket*. *Historiska händelser* av detta slag har ett syfte att stadfästa den rådande samhällsordningen och är därav *hegemoniska*.

Förutom de ovanstående termerna som definierar vad en händelse ska innehålla för att bli en mediehändelse, så finns det enligt Dayan och Katz en form av ceremoniella manus ("story forms, or 'scripts'")²⁶ som ska följas. De namn som valdes för de olika manusformerna ligger nära den typ av händelser som Dayan och Katz valde att studera och använda som exempel i sin bok. *Tävling* (contest) passar självfallet in på till exempel idrottsevenemang som olympiska spelen. *Erövring* (conquest) åskadliggörs med såväl den första månfärden som "Anwar el-Sadats resa 1977". En *kröning* (coronation) är en parad, eller något som oftast innefattar en parad, om det så är ett kungligt bröllop eller en begravning av ett stadsöverhuvud.

Som tydligt framgår av ovanstående punkter så är Dayan och Katz teorier baserade på händelser som återges via television. Detta framgår dessutom med all önskvärd tydlighet i den första meningen i bokens första kapitel – "This book is about the festive viewing of television".²⁷ Men deras definition har haft en så pass stor genomslagskraft på övriga teoribildare att den kan ses som gällande för även andra former av nyhetsmedier. Termen *festive*, som direkt kan översättas till festlig, ska dock inte göras synonym med en glädjeric händelse. *Festive* måste ses i dess betydelse som ceremoni, till exempel så är Kennedys begravning, som Dayan och Katz tar upp som exempel, knappast en festlig och stämningshöjande tillställning, däremot följer den ett bestämt mönster och begravningar är en ceremoni som man har tillämpat inom kyrkan under många hundra år. *Festive* kan även läsas

²⁶ Dayan & Katz, 26.

²⁷ Ibid., 1.

som rituell, i den mening att åskådaren vet vad som kommer att ske, vi vet om att brudparet kommer att bli förenade i äktenskap om inte något går katastrofalt fel. *The festive viewing of television* är alltså ett förutbestämt sätt som publiken förhåller sig till när en viss typ av mer eller mindre högtidliga händelser sker, och förmedlas till publiken via massmedier, företrädesvis tv. Skillnaden på ett vanligt bröllop, och ett bröllop mellan kungligheter, är alltså egentligen inte vad som sker vid altaret, utan på vilket sätt som denna händelse framställs i nyhetsmedierna. Bröllopet mellan prins Charles och prinsessan Diana var en mediehandling genom att den *ägde rum* via television, det kommande bröllopet mellan kronprinsessan Victoria och hennes gemål Daniel Westling kommer att bli ett sådant – i alla fall om nyhetsmedierna får bestämma.²⁸

Dayan och Katz är inte kritiska till nyhetsmediernas sätt att behandla företeelser som till exempel bröllop och begravningar enligt ovanstående beskrivning. De analyserar snarare företeelsen ur ett sociologiskt perspektiv, som har sitt ursprung i Émile Durkheims teorier. Dayan och Katz är mer intresserade av att förklara vad som sker och varför.

Teorierna om mediehandlingar har fått många andra forskare att utveckla synen på massmediers sätt att lyfta fram enskilda händelser och förstärka deras betydelse. Även Dayan och Katz har, var för sig och i samarbete med andra, utvecklat sin teori utefter händelser som ägt rum efter 1992, då deras verk först publicerades. En central händelse som har påverkat teorierna är terrordåden i New York 2001. I en artikel från 2007, "No more peace: how disaster, terror and war have upstaged media events",²⁹ frångår Elihu Katz tillsammans med Tamar Liebes de ceremoniella manusformer som utgör mediehandlingar: tävling, erövring och kröning, och föreslår att man istället talar om *katastrof, terror* och *krig* (disaster, terror and war). Man föreslår även att termen *media events* ersätts av termen *disruptive events*³⁰ – vilket närmast kan översättas med (samhälls)upplösande, eller avbrytande, händelser. Anledningen till detta är att författarna ser en skillnad i hur nyheter tillgodogörs idag jämfört med när de

²⁸ "Över en och en halv miljard tv-tittare världen över kommer att vara tårögda vittnen när Victoria Bernadotte och Daniel Westling vigs i Storkyrkan i Gamla stan. Miljoner och åter miljoner människor ska guidas fram till och genom bröllopet." Så skriver Johan Sâthe på DN.se, och länkar orden *en och en halv miljard tv-tittare* till en annan artikel på DN.se. Den artikeln innehåller dock inga uppgifter om antalet potentiella tv-tittare, utan handlar om vilken kanal som ska sända bröllopet i tv. Johan Sâthe, "Hovreportrarna laddar inför kronprinsessbröllopet", *Dagens Nyheter*, 2009-11-28

²⁹ Elihu Katz & Tamar Liebes, "'No more peace!': How disaster, terror and war have upstaged media events", *International Journal of Communication*, nr. 1, 2007.

³⁰ *Ibid.*, 159.

påbörjade sin forskning – det finns idag fler kanaler att nå genom, och en person kan ständigt ta del av ett nyhetsflöde. En avbrytande händelse blir då något som ånyo får oss att stanna upp, något chockerande, något som sticker ut från de vanliga rubrikerna.

Couldry: mediernas ritualer

Dayan och Katz definition av en mediehändelse, samt vad de anser att denna har för betydelse, är inte helt okritiserad. Deras exempel, och de manusformer som de kategoriserar händelser med, är vad man kan kalla olika former av ceremonier. Dessa ceremonier och ritualer har, eller avser att ha, en enande effekt på invånarna i ett samhälle, i det att man tillsammans gläds, sörjer eller på annat vis upplever en stämning, en känsla, och i detta upplever samhörighet. Nick Couldry är av en annan uppfattning, och anser att massmedier har en annan roll än enbart förmedlare av (medie)händelser. Att en mediehändelse skulle ha en enande effekt baseras på uppfattningen att ett samhälle är stabilt och baseras på en gemensam uppsättning värderingar.³¹ Det är dock sällan som ett samhälle består av en homogen grupp människor, det är istället andra institutioner och förutsättningar som skapar till exempel ett nation. Couldry föreslår att man istället för att enbart undersöka mediehändelser som enande rituella händelser, även använder begreppet *medieritualer* (media rituals). Medieritualer är massmedial kommunikation som konstruerar *myten om det medierade centrumet*, det vill säga söker bekräfta uppfattningen att det finns ett samhälligt centrum, och massmedierna är vårt sätt att ha kontakt med detta centrum.³² Massmedierna ersätter den ”naturliga”, om man kan kalla det så, sättet för oss att ta del av detta centrum. Centrumet konstrueras då av vad massmedier väljer att rapportera om. Inte sällan är detta centrum placerat på en fysisk plats, till exempel en byggnad.³³ Ställt i relation till detta blir då en annan definition av en mediehändelse ”kommunikationsformer som framhäver den maktrelaterade, hegemoniska föreställningen om massmedier som centrumet i dagens samhällen, genom att de förmedlar de viktiga händelserna i detta samhälle”.³⁴ De ritualer som då avses har alltså inte för avsikt att stärka de nationella banden, utan istället att stärka massmediernas ställning i samhället. Mediehändelsen Berlinmurens fall är relevant i ett sådant perspektiv. Det sätt som massmedier skildrade händelserna på utpekar tydligt ett åtminstone för stunden relevant

³¹ Couldry, 65.

³² Ibid., 2, även 55-56.

³³ Kristina Widestedt, ”Pressing the Centre of attention. Three royal weddings and a media myth”, *Media and monarchy in Sweden*, Mats Jönsson & Patrik Lundell, red., Nordicom: Göteborg, 2009, 48.

³⁴ Couldry, Hepp & Krotz, 5.

centrum i världen, Berlin. Här fanns kamerorna, här fanns reportrarna, här fanns beviset på det demokratiska systemets seger, det här var den viktigaste platsen i världen just nu. Och varje åskådare fick vara med och dela glädjen genom tvn.

Couldry analyserar även den geografiska platsens betydelse för ritualen i en mediehändelse, och konstaterar att sådana platser kan bli ”vallfärdsorter”.³⁵ Dessa platser får denna status bland annat därför att massmedier har använt den som centrum i mediehändelser. Berlin är ett exempel på en sådan plats, särskilt om man ser Berlinmuren som representativ för all gränsavspärning i Tyskland. Genom Berlin går markeringar i gatan på den linje som Berlinmuren stod på. Genom att låta dig fotograferas tillsammans med vakterna vid Checkpoint Charlie kan du föreviga ett minne av dig själv i närkontakt med Järnridån. Symptomatiskt är det den västra sidan av gränspassagen som finns kvar, det är vinnarna som skriver historieböckerna.

Duffield om nyhetsmediernas rapportering kring Berlinmurens fall

“Journalistiskt skrivande utförs oftast under tidsnöd, men bedöms sedan av alla enligt traditionella standarder som om det hade utförts i en situation vilken tillät reflektion och revidering”.³⁶ Orden är Lee Richard Duffields, och inleder ett stycke i hans avhandling *Graffiti on the wall: reading history through news media*. I denna avhandling dras slutsatsen att man genom att granska nyhetsrapporteringen kring Berlinmurens fall kan utläsa en korrekt historik kring skeendet. Duffield menar att bevakning och rapportering i nyhetsmedierna var korrekt, och tog upp de händelser som var relevanta och avgörande i händelseförloppet. Det föreslås att det även ska gå att utläsa en korrekt beskrivning av andra historiska skeenden genom att granska innehållet i nyhetsmedier.

För att informationen som delges i nyhetsmedier ska vara relevant för senare granskning, så måste en journalist arbeta utefter förutbestämda kriterier. De kriterier som var viktigast under krisen 1989 var enligt Duffield *noggrannhet* (accuracy), förmågan att vara *förutseende* (prescience), att det rapporterade skulle vara väl avvägt med tanke på *mängd, deadline och granskning* (high volume/deadlines/scrutiny) och slutligen förmågan att delge *stämningen kring händelsen*, även *deltagarnas* (emotion/enter the public/fiesta). Slutsatsen som han drar är att rapporteringen kring händelserna följde dessa kriterier och lyckades förhållandevis bra

³⁵ Couldry, 93.

³⁶ Duffield, 56.

med att upprätthålla dem, utefter de förutsättningar som bjöds.³⁷ När han blickar tillbaka på hur historien utvecklade sig så finner han inga anmärkningsvärda skillnader mellan vad som rapporterades i nyhetsmedierna, och vad som har nedtecknats i böcker av historiker och i biografier.

Duffield beskriver historien i Östtyskland utifrån sina egna upplevelser som korrespondent stationerad i Europa. Han använder en omfattande empiri bestående av andra journalisters och reportrars utsagor, artiklar, nyhetssändningar och reportage, om hur nyhetsmedier rapporterade kring händelseutvecklingen som ledde fram till Berlinmurens fall.

Undersökningen koncentrerar sig på de sex månaderna från augusti 1989 till januari 1990, vilket är tidsspannet då protesterna i Östtyskland eskalerade, Berlinmuren föll och förberedelserna inför Tysklands enande påbörjades.

Duffield skriver utifrån ett historiskt perspektiv och gör ingen ansats till att analysera massmediernas agerande utifrån ett sociologiskt perspektiv på det sätt som Dayan och Katz gör. Termen mediehändelse, eller teorierna bakom dem, behandlas inte av Duffield, men han använder ibland det närliggande *nyhethändelse* (news event). Han sätter händelsen Berlinmurens falls historiska betydelse i jämförelse med mordet på president Kennedy (Dayan och Katz exemplifierar med Kennedys begravning), människans första steg på månen, mordet på John Lennon, massakern på Himmelska Fridens torg med flera. Dessa händelser är ”grandly memorable, usually universal news events”.³⁸ Vidare beskrivs att händelser av detta slag, som på allmän begäran bevakas av nyhetsmedier, når människans innersta känslor och får oss att gemensamt visa dem. Till exempel i den kollektiva sorg som (folket?) i England uppvisade vid drottningmoderns bortgång.³⁹ Detta är händelser, och en beskrivning av dem, som ligger nära det som Dayan och Katz definierar som en mediehändelser.

Förutom att troligen omedvetet beskriva händelser i Östtyskland liknande mediehändelser, så ger Duffield nyhetsmedierna till viss del en roll som central förmedlare av information om världen och vad som sker i den. Det är ett resonemang som bör sättas i relation till vad Couldry kallar *medierat centrum*. Västerländska nyhetsmedier välkomnades av demonstranterna, de sågs som en garant för frihet och ett skydd mot represalier, men de ska inte ha inverkat på händelsernas utveckling. De personer som han har intervjuat är dock inte

³⁷ Duffield, 63.

³⁸ Ibid., 44.

³⁹ Ibid., 44.

eniga i detta, Geoff Meade, en av Duffields respondenter, kallar till och med revolutionen för en ”*tabloidhändelse*, där fakta inte behövde förklaras”.⁴⁰ En annan respondent säger att ”journalisterna tror att de skriver historia, men de skriver *om* historia”.

Den stora vinsten med Duffields arbete är mängden material som han har analyserat. Duffields väldigt okritiska inställning till massmediernas betydelse, eller icke-betydelse, i samhället gör dock att han bortser från historien så som den ter sig för någon som inte är journalist. Massmediernas särställning som en kanal mellan dem som ”var med”, dvs. politiker, beslutshavare och aktivister, samt ”alla andra”, är tydlig i Duffields analys men inget som framställs som anmärkningsvärt. På så vis bidrar Duffield till att Berlinmuren fall mycket väl kan tolkas som en mediehändelse, då både den historiska beskrivningen passar in i Dayan och Katz kriterer, såväl som den mer kritiska analysen som Couldry gör.

Manghani: Bilden av Berlinmuren (och dess fall) som symbol

Berlinmurens fall är en händelse som till väldigt stor del förknippas med bilder, både rörliga på tv-skärmen och stilla i dagstidningarna. Bilderna är till och med av så stor betydelse att de skapar sin egen historia, menar Sunil Manghani. I sin bok *Image Critique & the Fall of the Berlin Wall*⁴¹ karaktäriserar Manghani Berlinmurens fall som en mediehändelse, och framhäver tv-bildernas betydelse för händelseförloppet. Folket samlades vid muren i Berlin, men även runt ”tv-apparater i vardagsrum, kök, barer och klubbar”⁴² för att följa utvecklingen. Tv skapade inte omvälvningarna i Östtyskland, men den bidrog till dem och gav dem dess dramatiska karaktär. Bilderna från Berlinmurens fall bidrar till att skapa vad han kallar *instant history*, omedelbar historia. Vad bilderna, rörliga via tvn eller idag via internet, visar är ”en sorts historieutveckling som verkar äga rum helt plötsligt, omedelbart förmedlad till en stor publik, som blir igenkännlig omedelbart, och omedelbart historisk”.⁴³ Åtskilliga händelser i historien återges som avgörande ögonblick, fångade på bild: den första månpromenaden, mordet på president Kennedy, med flera. Manghani tangerar några av de kriterier som Dayan och Katz ställer på en mediehändelse, när han anger kriterier för vilka bilder skildrar omedelbar historia, eller snarare *vilka händelser varifrån bilderna som visas skapar historia*. Det primära kriteriet är att bilderna ska nå oss, mottagarna, omedelbart, eller åtminstone framstå som omedelbart återgivna (*instantly relayed*, jämför med *live*). Bilderna

⁴⁰ Duffield, 58.

⁴¹ Manghani, 2008.

⁴² Ibid., 49.

⁴³ Ibid., 42.

som visas på tv visar samma historiska händelse som de på plats får uppleva, utan någon form av förändring förutom möjligen att åskådaren på distans inte har samma möjlighet att se sig omkring som personen på plats, man bevittnar ju en händelse genom kameranlinsen.

Bilderna visar därtill något som uppfattas som historiskt omedelbart, ej historiskt enbart efter att man har kunnat se *tillbaka* på händelsen. Manghani kallar detta omedelbart odödliggörande (*instantly immortalizing*), vilket kan vara ett begrepp som inte är helt enkelt att föreställa sig om man inte lägger till det tredje kriteriet, nämligen att bilderna är omedelbart igenkännliga (*instantly recognizable*). Ett tydligt exempel på en sådan bild och en sådan händelse, i senare tid, torde vara flygplanens krasch in i skyskraporna i New York, 2001. Ett gott exempel är, enligt Manghani, bilderna från Berlinmurens fall. Båda händelsernas bilder har en sådan genomslagskraft (*impact*) att man som åskådare vet att vad som sker kommer att förändra historien på ett eller annat sätt.⁴⁴ Manghani tydliggör att mediehändelsen Berlinmurens fall, den som vi återupplever genom fotografier och filmklipp, inte nödvändigtvis alls representerar den historiska händelsen. Bilderna från Berlinmurens fall är laddade med värderingar och representerar en enskild aspekt i utvecklingen, de bidrar till att bekräfta hegemonin i mediehändelsen, när de visar det tyska folkets glädje över att få passera genom den rivna muren, och fira tillsammans igen. Bilderna används även för att symbolisera helt andra händelser än vad de faktiskt representerar, det kan handla om exemplifiering av ett folks möjligheter till förändring, i reklam för politiska budskap etcetera. Då är platsen och tiden av ganska liten betydelse, men människornas frihetssträvan, som konkretiseras i bilderna, är det primära.

När bilder av historiska händelser reduceras till något som får ett starkt symbolvärde, så förringas de omkringliggande händelserna. Vad som representeras på bilden *blir* historien. Terrorattentaten i USA den 11/9 2001 symboliseras av bilder på de två brinnande tvillingtornen. Men även ett kapat flygplan kraschade in i försvarshögkvarteret Pentagon, och ytterligare ett flygplan störtade på ett fält utanför bebyggelse, troligen efter det att passagerarna övermannat kaparna. Alla har vi sett bilderna på en ensam student som genom att vägra flytta sig hindrar en kollon med stridsvagnar. Den är synonym med motstånd, till och med fredligt motstånd utan vapen. Bilden är från demonstrationerna på Himmelska fridens torg, men säger litet om den massaker som utspelade sig där. I jämförelse med det firande av

⁴⁴ Manghani, 42.

frihet som bilderna från Berlinmurens fall ofta får representera, så hindrades inte stridsvagnarna, de rusade inte fram mot studenten, händelsen är mer tvetydig än så.⁴⁵

Analys: Berlinmuren – en mediehändelse

Dayan och Katz tar inte upp Berlinmurens fall i form av mediehändelse i sin text. Däremot behandlas liknande händelser, revolutionerna i Tjeckoslovakien och Rumänien, men författarna verkar inte finna att de helt passar in i de manusformer som en mediehändelse följer. Det verkar inte heller vara denna typ av nyheter som de i första hand vill analysera. Jag hävdar att det är annorlunda, den direktsända presskonferensen, nyhetsmediernas rapportering därifrån samt kanske framförallt återanvändningen av händelsen gör Berlinmurens fall till en mediehändelse. Nyhetsmediernas rapportering tvekar inte rörande var världens mittpunkt finns, dagarna efter presskonferensen den 9e november. Mediehändelsen har alla de ingredienser (dimensions)⁴⁶ som definierar en *erövring* – folket erövrade makten, och i förlängningen erövrade Västtyskland sin förlorade östra hälft.

Texten som följer nedan tar sitt ursprung i den beskrivning av nyhetsmediernas agerande under skeendet som ges av Lee Duffield, samt till viss del ur de undersökta dagstidningarna (DN och Arbetet) och inslag ur nyhetssändningar från SVTs redaktioner. Tidningsutgåvorna som studerats är huvudutgåvor under november 1989 (6 till 11 november). Duffield har använt sig av källmaterial från tidningarna *The Australian*, *The International Herald Tribune*, *The Times*, *The Manchester Guardian Weekly*, samt australiensiska ABC Radio and Television, News and Current Affairs.⁴⁷ Jag avser exemplifiera hur nyhetsmedierna skapade en mediehändelse av Berlinmurens fall, utefter den manusform som benämns erövring.

Att kalla Berlinmurens fall för något annat än ett *avbrott* från det vanliga nyhetsflödet vore enbart fel. Nyhetsmedier från hela världen hade samlats i Östtyskland, företrädesvis Berlin, för att bevaka den allt större utvandringen från Östtyskland, men även landets firande av 40 år som nation. En spänning hade byggts upp under längre tid, men att det skulle kunna kulminera i ett plötsligt öppnande av landets gränser, var det ingen som hade kunnat förutse. Det låg en spänning i luften, men även en form av rädsla. Det var inte många månader sedan Kinas ledare hade spillt sina medborgares blod på Himmelska Fridens torg, en händelse som hade fått sitt godkännande av den östtyska regeringen. Det fanns en osäkerhet kring de

⁴⁵ Manghani, 115.

⁴⁶ Dayan & Katz, 34.

⁴⁷ Duffield, 157-158.

demonstrationer som ägde rum varje måndag, främst i Leipzig – och många var de som drog paralleller till hur militären användes för att slå ned demonstrationerna i Östtyskland 1953. Duffield skriver att ”det var tydligt att folkmassorna samlade sig för något”.⁴⁸ Ett avbrott ska dominera, ta monopol på nyhetsflödet, vilket skedde här, om än med långsam start för vissa medietyper. Det vore kanske fel att kalla den tidigare rapporteringen från Östtyskland monoton eller rutinartad, men avbrottet kom efter Schabowskis uttalande på presskonferensen, då de närvarande reporterna – och folket i synnerhet – förstod att *nu har det hänt*.

Kriteriet att en händelse ska vara *direktsänd* – live – är lätt att relatera till kvällen den 9 november och de följande dagarna. Eftersom meddelandet om gränsernas öppnande meddelades vid en presskonferens, direktsänd, nådde nyheten snabbt ut till andra nyhetsmedier. Tv-stationer fick några timmars respit innan öst- och västtyskarna samlades vid gränsövergångarna, och man sände direkt därifrån. Dagstidningar hann i vissa fall med att lägga in nyheten innan det var dags för pressläggning, vissa hann även skriva om de växande folkmassorna (jämfört med TT-Reuters nyhetstext som publicerades i Arbetet den 10 november, där det talas om ett tiotal personer samlade vid gränsen). Dagarna som följde dominerades nyhetsflödet av rapporteringen kring Berlinmuren, i tv-sändningar ofta med utformning att reportern visades stående framför en gränsövergång, med folkmassan i bakgrunden.

Berlinmurens fall *organiserades utanför massmedierna*, om detta råder ingen tvekan. Dayan och Katz kriterier här gäller att någonting ska ske utanför tv-studion, och inte ha initierats av nyhetsmedierna. Givet att de östtyska nyhetsmedierna var hårt kontrollerade av statsapparaten, så kan vi sluta oss till att folkets revolt mot sina ledare inte initierades av östtyska ledarskribenter. Vad som västtyska nyhetsmedier gjorde är en annan historia, som dock inte behandlas i denna text. Dayan och Katz nämner specifikt tv-sändningars betydelse vid andra länders revolutioner, men återigen inte Östtysklands. Men den östtyska statstelevisionen gjorde faktiskt valet att sända direkt från folkmassornas samlande i Berlin. Det bidrog till att ännu fler fick mod att bege sig ut på gatorna.⁴⁹

⁴⁸ Duffield, 184.

⁴⁹ Manghani, 43.

Att nyhetsmedierna fick några timmar på sig stämmer även in på kriteriet *planerad i förväg*. De journalister som redan tidigare hade bevakat utvandringen från Östtyskland via andra platser i landet, förstod att detta borde innebära ”något stort”. Rapporteringen från Östtyskland började inte med Murens fall. Den 6 november 1989 skriver DN om att det ”enligt DDR:s drastiska nyordning” var ”fritt fram att lämna landet”. Köerna ringlade sig långa vid gränsövergången mellan Östtyskland och Tjeckoslovakien, via Västtyska ambassaden i Prag kunde man ta sig till Västtyskland. Detta var tre dagar innan natten då mediehändelsen Berlinmurens fall utspelade sig, men redan nu var utresemöjligheterna aviserade: ”Östtyskland tillkännagav på söndagen att alla medborgare i landet ska inom 30 dagar efter ansökan få pass och visum för utlandsresa, meddelar TT-Reuter”.⁵⁰ Det vore en överdrift att påstå att den östtyska staten hade planerat folkmassornas spontana stormande av gränsövergångarna, däremot insåg man snabbt vidden av Schabowskis uttalanden, men vidtog inga åtgärder för att förhindra utvecklingen. Det hör till berättelsen att påpeka den utdragna tidsperioden under vilken nyhetsrapporteringen från Östtyskland skedde. Murens fall var den dominerande nyheten under hela helgen (torsdagen 9 till och med söndagen 12 november), och om rapporteringen initialt var av det mer spekulativa slaget så hade man till fredagen den 10e lyckats samla sig, och kunde då fortsätta att rapportera om den historiska händelsen.⁵¹

I de svenska dagstidningarna får händelsen sitt stora genomslag den 10e. Efter Schabowskis presskonferens tar det några timmar innan den stora folkfesten tar sin början, varför det är lätt att föreställa sig att det kan ha varit något ont om tid för svenska tidningar att arrangera om sina förstasidor. DN har i alla fall tagit i stort halva förstasidan i anspråk med rubriken ”BERLINMUREN FALLER”, en inledande text vars ingress är en nästan ordagrann översättning av Schabowskis uttalande, samt en bild från Västberlin med bildtexten ”Västberlinare stormade Checkpoint Charlie för att ta sig in i Östtyskland. Gränsvakterna hade svårt att hålla folkmassan tillbaka”.⁵²

Tidningen Arbetet, med mindre upplaga än huvudstadstidningen DN, har ingenting skrivet om gränsöppnandet på sin framsida den 10e. I den del av tidningen som kallas Rikstidningen har man på sidan 10 en artikel, med ordentligt satt rubrik ”Östtyskland öppnar muren”, från TT-Reuters. Här nämns inte stormande eller spontana festligheter på gatorna, ”enligt ögonvittnen

⁵⁰ ”Berlinmuren faller: DDR öppnar gränserna, *Dagens Nyheter*, 891110, 1.

⁵¹ Duffield, 184.

⁵² Orden är en precis översättning av Reuters bildtext och återfanns även i *International Herald Tribune*, *Ibid.*, 312.

rörde det sig om tiotals östtyskar som tog sig över gränsen utan svårigheter eller formaliteter” (Arbetet 891110 s13), lugnt och sansat om man får tro texten. Det är ett klart fall av att ha en möjligen tidigare pressläggning än stortidningen i Stockholm, med egen reporter på plats. Rapporteringen i Arbetet ligger under helgen så att säga *en dag efter*, då man på lördagen den 11:e kort och gott sammanfattar ett helt uppslag med rubriken ”HÄR SKRIVS DET VÄRLDSHISTORIA”, har man i DN hunnit skriva ledarmaterial som reflekterar över den som har hänt och vad som kommer närmast – även om man givetvis fortsätter rapporteringen om folkfesten. Glädjescener och champagneflaskor gör sig bra på bild.

Aktuellt, SVT:s nyhetsprogram, inleder ett reportage från 10 november med orden ”En hel värld kan nu plötsligt se hur Järnridån går upp. Det är en ny tid, när Europa ändrar ansikte, Europas gränser ritas om, och Berlin är åter Berlin”.⁵³ Den typ av berättelseform är reserverad för de speciella händelser som verkligen markerar en historisk vändpunkt enligt massmedier. Det är en *högtid*, och vad reportern förmedlar är en känsla av *vördnad*.

Likaså är det enkelt att peka på rapportering som skildrar *försoning*. Östtyskland hade funnits som en självständig stat i 40 år, delat från Västtyskland med förstärkta gränser i 28 år. Muren i Berlin hade delat familjer och skiljt släktingar åt och när de nu åter kunde träffa varandra, fann man snabbt ord som återförening och brödrafolk. ”...Berlin är åter Berlin”. Det uppstår omedelbart en förmedlad förhoppning i nyhetsmedierna, med avsikt att spegla de tyska folkens vilja – att enas till en nation igen. Det finns ett konkret exempel på denna mediala tolkning av händelserna. Under höstens måndagsdemonstrationer hade folkmassan skanderat ”Wir sind das Volk” – Vi är folket. Men det var inte förrän efter det att gränserna hade öppnats som man ändrade denna fras till ”Wir sind *ein* Volk” – Vi är *ett* folk.

Självklart får sådana händelser väldigt stor uppmärksamhet och ses av väldigt många människor. Vi kan sluta oss till att de östtyskar som inte befann sig i Berlin, det vill säga merparten av befolkningen, snabbt blev varse utvecklingen genom radio och tv, men säkert även genom vänner och bekanta, via telefon och möten, ansikte mot ansikte. De källor som Duffield har granskat representerar nyhetsförmedling vilken når en stor del av (väst)världen, och alla domineras de av Berlinmurens fall. Stycket ovan uppfyller, om än kortfattat, termerna firande (samlat framför tvn) och *enande* i den mediala förutsättningen att alla östtyskar fann glädje i gränsöppnandet.

⁵³ Aktuellt 1989-11-10, ”Ny tid för östtyskar”, internetresurs, SVT Öppet arkiv, (2010-01-03).

Termen *hegemonisk* kräver kanske ett något större resonemang. Det är en av de mer abstrakta termerna som Dayan och Katz använder, och kan inte pekas på lika enkelt som några av termerna ovan. Termen betyder i deras resonemang "...på så vis att de påminner samhället om att ge nytt förtroende till etablerade värderingar, myndigheter och personer".⁵⁴ Det är inget nytt fenomen (inom massmedier), jämför Lundells studier om hur den svenska kvällstidningen Aftonbladet manifesterar sin plats i samhället genom att bland annat återinviga statyn av Lars-Johan Hierta, tidningens grundare.⁵⁵ Men det är inte en term som är helt enkel att applicera på mediehändelsen Berlinmurens fall. Den enkla förklaringen är att hegemonin består i hur nyhetsmedierna skildrar *folkets seger över statsmakterna som ett bevis på att demokrati fungerar*. Detta hör ihop med den manusform som mediehändelsen följer, vilket är erövring.

Om hur Väst erövrade Öst

Förutom de faktorer som behandlats ovan så nämndes de olika manusformer enligt vilka olika mediehändelser utspelar sig, eller regisseras, om vi vill använda en klar referens till skådespelets värld. De tre manusformerna är tävling, erövring och kröning. Gränsen dem emellan är inte alltid enkel att se, en tävling mellan två rivaliserande tronarvingar skulle troligen mynna ut i att bara en av dem kröntes till kung, men den historia som berättas om detta innehåller förmodligen alla tre manusformerna på ett eller annat vis. Det är slutresultatet som avgör vilken manusform som har använts. "Enligt denna manusform handlar berättelsen om vinnandet, den handlar inte om spelet"⁵⁶ förklarar Oddgeir Tveiten, och vidare att det handlar om en kamp mellan världsåskådningar, i vårt fall västmediernas syn på demokrati som varandes det rätta, mot östdiktaturens envåldsmakt. Dayan och Katz tar upp den lille mannens kamp mot en jätte – utan att skriva Davids kamp mot Goliat – och lägger därtill frågan "kommer han att lyckas?"⁵⁷ Det måste alltigenom ha funnits en spänning i rapporteringen, vilket är tydligt i de initiala nyhetsrapporterna där man ofta uttrycker en osäkerhet över vad som komma ska. Blott månader tidigare hade studentrevolten i Peking slagits ned med kraftigt våld av den kinesiska militärmakten, tillika hade protester i Östtyskland bland annat i samband med Gorbatsjovs besök vid Östtysklands 40-årsfirande lett

⁵⁴ Dayan & Katz, 147.

⁵⁵ Patrik Lundell, "The medium is the Message", *Media History*, vol. 14, nr 1, 2008, 2.

⁵⁶ Oddgeir Tveiten, "TV wars, the audience and the public", *Journalism and the new world order: studying war and the media*, vol. 2, red. Wilhelm Kempf & Heikki Loustarinen, Nordicom: Göteborg 2002, 78.

⁵⁷ Dayan & Katz, 37.

till massarresteringar och våld mot demonstranter.⁵⁸ Lyckligtvis tog utvecklingen inte den riktningen, det fanns inom Östtysklands partiledning reformvänliga medlemmar som insåg att förändring inte var av ondo. En av dem var blivande statschefen Egon Krenz, vilken beordrade att demonstrationen i Leipzig den 9 oktober inte skulle stoppas av polis och militär.⁵⁹

I likhet med mediehändelsernas narratologi så är en erövring total. Det ska inte finnas något kvar av motståndet, vilket motsvaras av den totala frånvaron av Östtysklands ledarskap i massmedierna blott något år senare. Det fanns ledare av revolten, någon som arrangerade demonstrationer och höll tal. De syns sällan i nyhetsmediernas historieskrivning, istället är det omkringliggande länders ledare som är vinnarna: Helmut Kohl, förbundskansler i Västtyskland, Michail Gorbatjov, Sovjetunionens president, George Bush, USA:s president, med flera. Ingen av dem, möjligen med undantag av Gorbatjov, hade något konkret att göra med Berlinmurens fall.

Någon tvekan om vem som hade vunnit, och vad, finns inte heller i nyhetsmedierna. Det tyska folket hade vunnit sin frihet, i den meningen att det nu enligt massmedierna i väst hade tagit ett stort steg mot att få en livsstil motsvarande den i till exempel Västtyskland. Det har i efterhand höjts kritiska röster mot den något ensidiga nyhetsrapporteringen, men det faller utanför manusformen. När Tyskland ett år senare återförenas är vinnaren utsedd sedan länge – Helmut Kohl står med prispokalen höjd som förbundskansler över ett återigen enat Tyskland, det östtyska ledarskapet står ingenstans att finna. Mediehändelsens hegemoni ligger häri, det västtyska samhället tar över det östtyska utan att lämna kvar ett spår därav.

Samma ”mönster” går igen i de svenska dagstidningar som undersökts för detta arbete. Under 1989 beskrivs den överraskande händelseutvecklingen i bitvis euforiska ordalag. När den största överraskningen har lagt sig på redaktionerna börjar man reflektera över bland annat utvecklingen i Östtyskland som land. Värt att notera är att medlemmarna i den östtyska regeringen, Krenz och Modrow, får komma till tals - de är exempel på de personer som snabbt försvinner från ramplyuset – den östtyska regimen. Ett år senare är läget i världen annorlunda, och Tyskland är återförenat. Rapporteringen känns närmast pliktskyldig. 1999, på dagen 10 år

⁵⁸ Hellström, 95.

⁵⁹ Duffield, 119.

efter Berlinmurens fall, är händelsen tydligt reducerad till något som hör historien till. Vinnare och förlorare är tydligt definierade och berättelserna är stereotypa.

Ett år senare, i november 1990, ser det inte likadant ut. Året har varit historiskt omtumlande och Östtyskland finns inte längre, sedan den 3 oktober, det datum som blev Tysklands nationaldag,⁶⁰ heter nationen kort och gott Tyskland. Återföreningen som nyligen har ägt rum, samt ”allt annat” som sker i omvärlden, kan bidra till att Berlinmurens fall blott ett år senare faktiskt bara behandlas i en artikel (samt liten notis på förstasidan) i DN – ”Enhetlig rättvisa försenas”.⁶¹ Borta är de ljuva festligheterna som utspelade sig vid Brandenburger Tor i Berlin, istället har vardagens bistra sanning smugit sig in i artikeln. Stasimedarbetare har börjat avslöjas i mängder. ”Bankrånen mångfaldigas, därför att det nu i bankerna finns D-mark som det lönar sig att stjäla”. Texten handlar inte om Berlinmuren, men faktarutan som berättar om Tysklands återförening bär titeln ”Ett år utan muren”.

Tidningen Arbetet ägnar en helsida av delen Rikstidningen åt en artikel med rubriken ”Början till slutet”.⁶² Återigen är det en TT-artikel, inte något egenproducerat, som publicerats. Tyngdpunkten ligger i denna text helt på Berlinmuren och det delade Berlin – det är nästan så att man kan få intrycket att Öst- och Västtyskland helt enkelt var Berlin. Muren har blivit en ikon som får representera ett mycket större objekt, och en mycket längre kedja händelser. Och allt började med en presskonferens.

Mediehändelsen Berlinmurens fall är har blivit en symbol som nu får beteckna hela den tysk-tyska gränsens upplösning. Gränsöppningen påbörjades i stort längs med hela sträckan samtidigt som man plockade fram sina hackor och spett i Berlin.

1999, tio år efter Berlinmurens fall, märks en tydlig *historisk distans* i båda tidningarna. Vinnare och förlorare är klart definierade, kanske främst genom att förlorarna, de forna Östtyska ledarskapet, är som bortblåst från tidningsartiklarna. Det enda undantaget är Egon Krenz, den kortvarige östtyska ledaren som tog över efter Erich Honecker. I Arbetet handlar den enda artikeln om 10-årsdagen om honom, då han har dömts till fängelse för

⁶⁰ Friedrich Krotz beskriver hur tysk statsmakt och medier skapade en mediehändelse när man bestämde att Tysklands nationaldag skulle hållas den 3 oktober, den dag då landet enades igen. Det var inget självklart val, det finns andra datum som har stor betydelse i den tyska historien, den 9 november diskuterades. Couldry, Hepp & Krotz.

⁶¹ Nils-Erik Ekstrand, ”Enhetlig rättvisa försenas”, *Dagens Nyheter*, 1990-11-09, A9.

⁶² Kristian Mouritzen, ”Början till slutet”, *Arbetet*, 1990-11-09, 14.

dödsskjutningarna vid Berlinmuren och den tysk-tyska gränsen. Östtyskland är i övrigt förpassat till historien, tillsammans med järnridån, kalla kriget och Sovjetunionen.

DN ägnar betydligt mer utrymme åt händelsen, hela ledarsidan ägnas åt Muren, och skribenterna tvekar inte över att ge det politiska systemet en känga, med menande paralleller till det varande politiska spelet i Sverige. Mediehändelsen Berlinmurens fall är här inte längre en aktuell händelse, det är en del av historien, något som man skriver böcker om. De som 1989 var ledare och parti är nu ”regimen i DDR”.⁶³ I jämförelse med Arbetet, som även 1999 använder sig av TT:s material, skriver DN själva sin världshistoria. Och i den föll muren – och järnridån med den – i Berlin.

Avslutande diskussion

Berlinmurens fall har under de år som har gått sedan händelsen ägde rum fått symbolisera ett mycket större, och mer långvarigt, inte alltid så dramatiskt, skeende. Det går givetvis inte att ta ifrån de människor, som begav sig ut i den vinterkalla Berlinnatten för att testa regimen nya lagar ”omedelbart, utan fördröjning”, att vad de gjorde har betytt oerhört mycket för en frihetskamp och ett omritande av den politiska kartan, som få trodde var möjligt bara några månader tidigare. Bilderna av tyskar som hackar på Berlinmuren med stora och små tillhyggen, eller på betongklossar som lyfts bort för att ge fri passage över gränsen, glädjerusiga människor som dansar på murens ovankant, alla kännetecknar de en seger för frihet och demokrati, ett gott slut på historien. Ändå går det inte att bortse ifrån att Berlinmurens fall bara är en liten del av en lång historia. Muren öppnades i hela Östtyskland. Demonstrationer och andra folkliga protester, massutvandring och en ny generation politiker som insåg behovet av förändring, låg till grund för det förslag om ändrade regler för utresor som låg bakom den slutgiltiga protesten. Grannländer och reformister i ”moderslandet” Sovjetunionen hade redan påbörjat förändringar som inspirerade östtyskarna.

Rapporteringen i nyhetsmedier av Berlinmurens fall gör att händelsen mycket väl kan karaktäriseras som en mediehändelse enligt Dayan och Katz kriterier, vilket jag har försökt visa genom denna text. Det betyder inte att massmedier var den främsta anledningen till att den östtyska regimen valde att öppna sina gränser, detta berodde på en lång process som tar sitt ursprung i folkligt missnöje. Däremot är det betydelsefullt att kunna studera hur massmedier väljer att framställa en händelse och vad man väljer att fokusera på. I mångt och

⁶³ Gunnar Jonsson, ”Livet har artat sig bra”, *Dagens nyheter*, 1999-11-09, A9.

mycket är "Berlinmurens fall" som term baserat på hur massmedierna valde att rapportera om den, det finns gott som symbolik i de bilder som förmedlades till omvärlden. Rapporteringen bidrog dessutom till att händelsen blev klassad som historisk i samma ögonblick som den utspelade sig. Den kommer att repeteras i massmedia som en symbol för frihetssträvan, fastän bilderna för många kanske inte alls innebar en dröm som besannades. Berlinmuren verkar ibland vara synonym med hela muren längs den östtyska gränsen. Man kan relatera detta till vad Couldry väljer att kalla myten om ett medierat centrum, i det att Berlin fick vara skådeplats för en nationell händelse. Genom massmediernas öga fick övriga Östtyskland och världen ta del av vad som skedde i Berlin, förmedlat på ett sätt som visade att detta är händelsens centrum. Det här lever kvar än idag då Berlin har blivit resmål för den som vill besöka något så abstrakt som en plats som inte längre finns kvar. Muren i Berlin markeras genom stenläggning i gatan. De riktiga avspärningar finner man på museum.

Kanske är den bästa illustrationen om hur murens öppnande blev till en mediehändelse nedanstående text, som är berättarrösten nedtecknad från ett inslag i SVT:s *Aktuellt*, 1989-11-10, dagen efter Berlinmurens fall: "En hel värld kan nu plötsligt se hur järnridån går upp. Det är en ny tid, när Europa ändrar ansikte, Europas gränser ritas om, och Berlin är åter Berlin. Det delade Europa har fallit när Östtysklands folk som en mäktig flod översvämmar muren. Europas barn och barnbarn kommer att få läsa en ny historia om hur frihetslängtan sprängde portarna till Checkpoint Charlie. Och det som var skammens mur, som dödade och förtryckte, som spärrade och förbjöd, den muren har nu blivit en frihetens symbol. Den maktens hand som kuvade kan inte längre kväsa ett helt folk. Plötsligt har Europa börjat växa när stalinismens bålverk faller samman, när gränssoldater klipper bort järnridåns taggråd, och säljer bitarna som souvenirer. Och när Stalins söner tvingas vända kapporna efter demokratiska stormvindar, det är det här som är glasnost och perestrojka på europeiska".⁶⁴

⁶⁴ *Aktuellt* 1989-11-10, "Ny tid för östtyskar", internetresurs, SVT Öppet arkiv, (2010-01-03).

Litteratur

Arbetet, Nya Arbetet AB, Malmö, 1989-11-06 – 11, 1990-11-09, 1999-11-09.

Dagens nyheter, AB Dagens nyheter: Stockholm, 1989-11-06 – 11, 1990-11-09, 1999-11-09.

”Ny tid för östtyskar”, *Aktuellt* 1989-11-10, SVT öppet arkiv,

http://svtplay.se/v/1392882/oppet_arkiv/aktuellt__ny_tid_for_osttyskar (senast kontrollerad 2010-01-03).

Såthe, Johan, ”Hovreportrarna laddar inför kronprinsessbröllopet”, *DN.se*,

<http://www.dn.se/kultur-noje/nyheter/kronprinsessan-victoria-westling-brollop-hovreportrar-1.1004076> (senast kontrollerad 2010-01-03).

Bruhn Jensen, Klaus, *Medier och samhälle: en introduktion*, Studentlitteratur: Lund, 2009.

Childs, David, *The fall of the GDR: Germany's road to unity*, Longman: Harlow, 2001.

Couldry, Nick, *Media rituals: a critical approach*, Routledge: London, 2003.

Couldry, Nick, Hepp, Andreas & Krotz, Friedrich (red.), *Media events in a global age*, Routledge: London, 2010.

Dayan, Daniel & Katz, Elihu, *Media events: the live broadcasting of history*, Harvard University Press: Cambridge, Mass., 1992.

Duffield, Lee, *Berlin Wall in the News: Mass Media and the Fall of the Eastern Bloc in Europe, 1989*, Verlag Dr. Müller: Saarbrücken, 2009.

Ebbrecht, Tobias, ”History, public memory and media event”, *Media History*, vol. 13, nr. 1 2007.

Hellström, Lennart, *När DDR och BRD blev Tyskland*, Santérus: Stockholm, 2007.

Jönsson, Mats & Lundell, Patrik (red.), *Media and monarchy in Sweden*, Nordicom: Göteborg, 2009.

Kempf, Wilhelm & Luostarinen, Heikki (red.), *Journalism and the New World Order. Vol. 2, Studying war and the media*, Nordicom: Göteborg, 2002.

Katz, Elihu & Liebes, Tamar, ”’No more peace!’: How disaster, terror and war have upstaged media events”, *International Journal of Communication*, nr. 1, 2007.

Lundell, Patrik, ”The medium is the message”, *Media History*, vol. 14, nr. 1, 2008.

Manghani, Sunil, *Image critique & the fall of the Berlin Wall*, Intellect: Bristol, 2008.

Ostermann, Christian F. & Byrne, Malcolm (red.), *Uprising in East Germany, 1953: the Cold War, the German question, and the first major upheaval behind the Iron Curtain*, Central European University Press: Budapest, 2001.